

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР У ЛІНГВОКОГНІТИВНОМУ РАКУРСІ

У статті розглянуто когнітивні основи міфологічно орієнтованого семіозису. Особливу увагу приділено принципам категоризації світу з опорою на зміст міфологічного простору. Виділена ієрархія відповідних когнітивних процедур.

Ключові слова: міфологічний простір, категоризація, семіозис, модель

З огляду на емпіричну недосяжність денотатів і хронологічну віддаленість сценаріїв, представлених у первинному міфі, ментальні й номінативні процеси, пов'язані з раціоналізацією дійсності на основі переосмислення міфологічної аксіоматики в різні історичні епохи ми ототожнюємо з явищем вторинної категоризації, спрямованої на когнітивну обробку "нечітких сутностей" [3, с. 98]. Актуальним є виявлення особливостей когнітивних процедур, що пов'язують "нечіткі сутності" з міфологічного простору (МП) як вихідного інформаційного континууму, матеріальні мовні знаки і моделі міжіндивідуальної, соціальної та міжкультурної взаємодії.

У когнітивно-дискурсивній парадигмі мовознавства визнається наявність спільних структурних принципів, чинних стосовно різних аспектів мови, відносності й умовності виділення "модулів" як підсистем мови з відмінною природою [7, с. 28]. При цьому до аналізу залучається досвід пізнавальної діяльності людини з інших галузей наукового знання. Ми поширюємо принцип узагальнення (generalization commitment) [7, с. 40-41] на розгляд явищ мовного, ментального, поведінкового й матеріально-інтерактивного планів і відзначаємо певний ізоморфізм їх внутрішньої організації [2, с. 178]. Наш підхід узгоджується з поняттям "втіленої свідомості" (embodied mind), згідно якого особливості концептуалізації дійсності залежать від біоморфологічних властивостей мовної особистості, загального екологічного контексту її діяльності. На противагу картезіанській дуалістичній опозиції "свідомість" :: "тіло", актуалізується традиційне уявлення про людину як мікрокосм, структура й особливості функціонування підсистем якого фрактально відображають логіку взаємодій у зовнішньому світі.

При цьому принцип антропоцентризму значною мірою трансформується в антропометрію та антропоморфізм. Міфологічна інформація, включена до процесів концептуалізації та моделювання світу, організується відповідно до базових параметрів матеріального "носія свідомості" мовної особистості, що підпорядковуються принципу біоцентризму. Звідси – уявлення про міфічних істот (МІ) і "перехідні" життєві форми на зразок *seo brimwylf* (вовчиця глибин) [5, 1505], що беруть участь у процесах творення світів і керування ними. Персоніфікація, що зазвичай визнається універсальним принципом міфологічного світобачення (пор., *Herugrim, your ancient blade* [16, с. 146]), є фрактальним антропометричним мапуванням дійсності (embodied cognition) на основі встановлення концептуальних проєкцій за метафоричними, метонімічними, оксиморонними та алюзивними моделями. Так, реалізація концептуальної моделі ЧАС – КОЛІР, що набуває оцінного забарвлення у номінації *Black years* [15, с. 75], у внутрішній формі містить еліптизовані структури, які відображають сенсорну, аксіологічну й оцінну інтерпретацію ланцюжків сценаріїв, що розгортаються з періодичністю $T > 1$ і варіативністю $0 < n > 1$: $\{(НЕБЕЗПЕКА^n \leftarrow [ШКОДА^n / СМЕРТЬ \leftarrow scen X^n]) / (ЕМОЦІЇ + ОЦІНКИ)\} T = m$, де m – сфера джерела (vehicle) відповідної концептуальної метафори, що містить уявлення про колористично відрефлексовані властивості певного історичного періоду (панування Саурана у Середзем'ї).

Універсальною є схема, згідно якої мовні категорії та структури постають більш-менш адекватними корелятами (зліпками, mappings) з попередньо існуючого концептуального простору (МП загалом), структура якого є ізоморфною (з варіативністю $0 < n > 1$) відносно

організму людини як системи, носія інформації та суб'єкта-інтерпретатора. Певним універсалізмом відзначається взаємодія МП і створюваних мовними особистостями картин світу (КС). Водночас, ірраціональність (безпосередня семіотизація сенсорних сигналів, інтуїтивність, аксіоматизація вербалізованих концептів-міфологем) є відправним / домінуючим началом у виробленні, виборі й здійсненні когнітивних процедур, формуванні мотивів, відношень і преференцій, що визначають прагматичний аспект семіотично-номінативної та практичної діяльності індивіда.

Наголосимо на одному з центральних положень сучасної когнітивістики, а саме, на некритеріальності категоризації. У більш м'якій формі, йдеться про "нежорстку категоріальність" створюваних мовними особистостями образів світу й їх структурних елементів. Уявлення про прототипово-полеву організацію мовних і концептуальних феноменів цілком відповідає ідеям про полевий модус буття матерії [6], а також атракції як універсального механізму енерго-інформаційних взаємодій відкритих систем, що підпорядковуються логіці причинно-наслідкових зв'язків, нелінійності й варіативності траєкторій поступу [1]. На рівні індивідуальної концептуалізації йдеться про приблизність перцептивних та інтерпретативних процесів, що відповідають основним принципам перцепції [7, с. 65-68]. За принципом наближеності (proximity), щільно розташовані у просторі референти, або сигніфікати, що перебувають у тісній кореляції й пов'язані зв'язками інференції, інклюзивності тощо, утворюють категоріальні кластери – базові локуси МП і модельованих на його основі КС, а також їх підсистеми.

Принцип подібності (similarity) реалізується в ході вторинної категоризації (переосмислення змісту МП, навмисного творення вторинних міфів) у вигляді суб'єктивного об'єднання сигніфікатів і референтів на основі певних спільних (нібито спільних) ознак. Таке об'єднання призводить до розвитку аксіологічного епістрату в структурі концептів-міфологем, поляризації національної концептуальної КС, утворення стереотипів та ін., що визначають загальний вектор розвитку відповідних сценаріїв. Вказані принципи ми співвідносимо з алузивними моделями концептуалізації, які визначають первинну орієнтацію концептуальної системи серед різних етнонаціональних семіосфер. Так, у змісті концепту-міфологеми МІ наявний комплекс функціональних ознак "літун": *ongan //deorcum nihtum draca ricsian* (почав темними ночами літати дракон) [5, 2210]; "охоронець": *se ðe on heaum hofe hord beweotode* (котрий у печері вгорі скарб охороняв) [5, 2212], *Hyrte hune hordweard (hredær æðme weoll)* (охоронець скарбів почувався піднесено (високо здіймались груди) [5, 2593]; "вбивця": *Weard unhiore, //gearo gudfrecra* (Охоронець пильний, досвідчений боєць) [5, 2412], *se ðeodsceaða* (вбивця людей) [5, 2278]; "мандрівник": *se ðe byrnende biorgas seceð ... nihtes fleogeð* (той що відвідує печери, літає вночі) [5, 2772-2774]. При створенні альтернативних світів у текстах різних жанрів вказані ознаки імплікуються при номінації будь-яких МІ, не лише дракона: *"Він - Південний Вітер, Володар Частини Вогню, Перелесник, Літавець ... близький до Богів"* [4,с.103], *I było coś, co żyło tylko po to, by zabijać. Z głodu, dla przyjemności, powodowane czująś chorobliwą wolą, z innych przyczyn* (І було щось, що жило, аби лише вбивати. Через голод, для задоволення, виконуючи чиясь хворобливу волю, з інших причин) [13, с. 111], *Sie kommen zu euch in der Nacht // Dämonen Geister schwarze Feen* (вони приходять до вас уночі, духи-демони, темні феї) [12, 10-11], що викликають первинні асоціації та оцінки МІ як ВОРОГА.

Принцип завершеності (closure) окреслює тенденцію людської психіки "добудувувати" відсутні конструктивні елементи об'єкту з опорою на контекст (конфігурацію простору / фону, в якому цей об'єкт перебуває, а також властивості інших об'єктів, що взаємодіють з першим). Цей принцип є основою метонімічного переосмислення й номінації концептів-міфологем типу *visi alfa* (володар альвів) [17, 13], де одна експлікована властивість (основа метонімії) викликає комплекс асоціацій і міфологічно релевантних ознак референта. При вербально-семіотичному моделюванні образу світу породжувані мовними знаками смисли утворюють своєрідну "комплементарно-компенсаторну матрицю", що є

основою прогностичної категоризаційної діяльності й дозволяє уявляти безденотатні / нечіткі сутності та включати їх до сценаріїв різного ступеня складності.

Принцип "тяглості" (continuity) характеризує здатність людської психіки уявляти / передбачати неперервність буття предметів і процесів навіть за умови відсутності емпірично-чуттєвих підтверджень. Цей принцип достатньо вдало відображає схильність ірраціонально-позитивного ставлення до гіпотетично наявних об'єктів, процесів і явищ, відповідність котрих "об'єктивній реальності" неможливо підтвердити чуттєвими або технічними засобами. Як і "завершеність", "тяглість" / "безперервність" проявляється при міфологічно орієнтованій категоризації світу як стратегія "аналогового домалювання" фрагменту КС. При категоризації "нечітких сутностей" (раціоналізації дійсності загалом) і неможливості їх перцептивного осягнення та верифікації, їм асоціативно приписуються властивості подібних об'єктів, знання про котрі становлять досвід індивідів і лінгвоспільнот та не обов'язково є раціональними. Вторинна категоризація світу з опорою на міфологічну аксіоматику передбачає реалізацію метафоричних когнітивних і номінативних моделей, пор: *Gull var þar eigi //á Grana leiði* (Тут не зустрінеш поклажі Грані) [17, 14], де "поклажа Грані" – золото; Грані – кінь Сігурда.

Згідно принципу невеликого розміру (principle of smallness), об'єкти меншого розміру частіше сприймаються як фігури, ніж великі предмети. Цей принцип узгоджується з універсальним тріадичним механізмом взаємодії систем – підсистема :: система :: надсистема. Суб'єкти рівня системи (індивід і його психіка) орієнтовані на сприйняття й концептуалізацію об'єктів подібних, співмірних з антропоцентричним локусом рівнів (зокрема, МІ макро- і ката-рівнів, радше ніж СИЛИ, ЧАСУ, БЕЗОДНІ). Наявні когнітивно-категоріальний і семіотично-номінативний інвентарі ЛЮДИНИ як системи не здатні адекватно відобразити моделі сценаріїв поступу людства, визначених надсистемою (уявлення про ДОЛЮ, БОГІВ, ПОТОЙБІЧЧЯ), пор. номінацію ПОТОЙБІЧЧЯ: *namyn seith ny dyrreith // ogaer rigor* (Окрім сімох жоден не повстав з Фортеці Міці) [11, 28]. Цей же принцип є основою когнітивних операцій аналітичного характеру (висвітлення, фокусування й профілізації), які породжують дискретні "операбельні" етнокультурні одиниці концептуального і мовного рівнів.

У широкому розумінні, елементи МП розглядаються як чинники, що створюють ґрунт концептів-міфологем етнонаціональних МП і відповідних семіосфер, навколо котрих структурується отриманий в ході когнітивних практик досвід. Вербально втілені елементи МП, що набувають специфічних смислів у варіативних контекстах, розглядаються нами як основа "проектованої реальності" (projected reality) [9]. Конфігурація такої ментальної репрезентації дійсності залежить від перцептивних здібностей індивіда, змісту його концептуального простору й пріоритетних когнітивних моделей. Концептуалізація потенційно охоплює необмежену кількість явищ, процесів і об'єктів. Втім, система мови накладає на неї певні обмеження, а значення мовних одиниць становлять своєрідні підказки у процесі ментального конструювання [8]. Сукупність зовнішніх і внутрішніх властивостей мовних знаків, що втілюють елементи МП, перетворює їх на маркери-детермінанти, які визначають "припустимий діапазон" відхилень у концептуалізації дійсності. Іншими словами, особливості мовного коду зумовлюють і обмежують глибину варіативності інтерпретацій вхідної інформації й у такий спосіб формують системи атракторів, що є основою етнонаціональних лінгвокультур.

Оскільки сприйняття дійсності значною мірою відрізняється від безпосереднього сенсорного відчуття, інформація, яка міститься у МП, становить комплекс своєрідних концептуальних фільтрів. Вони впливають на інтерпретацію вхідних сигналів та утворюють ґрунт, специфіка якого задає певні параметри фігур, що виділяються на його фоні, тобто, визначає межі концептуалізації. Ідея стосовно наявності певних спільних моделей концептуалізації простору, відображених у загальних способах категоризації дійсності [14], відповідає нашому уявленню про просторову організацію інформації, зокрема, національної

семіосфери. Відповідно, специфіка вербалізації міфологічної інформації розглядається під кутом зору реалізації "просторових сцен", організованих як протиставлення фону і фігур, їх відносної близькості та взаємного орієнтування. Просторові сцени як кореляти феноменів фізичного світу розуміються як основа антропометричної побудови ментальних моделей, що представляють міфологічні "нечіткі сутності".

Ментальну модель ми розглядаємо як відносно усталену послідовність електрохімічних взаємодій у нервовій тканині мозку людини, що співвідноситься з перцепцією, обробкою та комплексом реакцій на сигнали певного типу. Ментальні моделі охоплюють сутності, що "репрезентують об'єкти, стани речей, послідовності подій, способи, у який влаштований світ" та "дозволяють нам робити судження і прогнози з метою розуміння явищ, прийняття рішень про необхідні дії та контроль їх виконання і, найголовніше, пережити події, в яких ми не беремо участі" [9, с. 397]. Просторово сконфігуровані ментальні моделі репрезентації й переробки міфологічної інформації сприяють онтологізації феноменів надсистемного рівня й залученню відповідної інформації до практичних і перетворювальних практик людини / колективу. Ментальні моделі, що репрезентують абстрактні сутності: 1) складаються з ієрархічних блоків, деякі з котрих перебувають у фокусі уваги суб'єкта, а деякі – поза ним; 2) є динамічно орієнтованими залежно від цілей суб'єкта; 3) можуть бути реорганізовані й переструктуровані. З урахуванням імперативності "омовлення" елементів МП в ході категоризації світу, ми комплексно розглядаємо відповідні когнітивні й номінативні процеси, а в ієрархії когнітивних процедур [9, с. 240-241], відповідальних за переробку міфологічної інформації, виділяємо такі:

1. Побудова нової ментальної моделі у випадку, коли отримані сигнали / первинна інформація не містить відсилки (експліцитної або імпліцитної) до будь-якого сигніфікату (фрагменту минулого досвіду) з "бази даних" мовної особистості. Модель утворюється шляхом відтворення типових рефлексів причинно-наслідкових зв'язків (реалізації фракталу, фрагменту міфологічної матриці), які асоціативно накладаються на отриманий в процесі первинної обробки інформації гештальт. Іншими словами, відбувається ірраціональне сприйняття системою (індивідом з його психо-ментальними властивостями) попередньо існуючого комплексу відносин між концептуалізованими сутностями й творення своєрідного "зліпку" з нього.

2. За наявності у твердженні відсилки хоча б до однієї сутності, поданої в моделі (1), відбувається додавання до неї сутностей, властивостей або відносин. Відбувається акумуляція нового досвіду, фрагменти якого співвідносяться з елементами старого досвіду за механізмом асоціативного встановлення подібності / тотожності. Ці відносини в межах моделі ми розглядаємо як ад'юнкцію пропозитивно закодованих елементів у кожній із зон концепту-міфологеми, вторинного переосмисленого концепту, змодельованого концепту-симулякру.

3. Об'єднання двох або більшої кількості дискретних моделей за умови встановлення зв'язків між їхніми конституентами за механізмами концептуальної метафори, метонімії та аллюзії. Подібна процедура здійснюється як при оформленні міфологічних сценаріїв у межах МП, так і при моделюванні альтернативних світів, в ході якого рекурентні відсилки до фрагментів попереднього досвіду створюють і підтримують відчуття "реальності" тієї дійсності, у яку занурена мовна особистість. Ми ведемо мову про утворення гіпер-зв'язків між моделями різних планів концептуалізації, що у формальному вигляді представлені як імплікація [2, с. 228-232].

4. Процедура верифікації, котра, у випадку репрезентації в наявній моделі всіх згаданих у твердженні сутностей, перевіряє, чи виконуються в ній номіновані властивості або відношення. Процедура протікає як мапування певного фрагменту національної концептуальної КС і породженого в ході моделювання альтернативного світу вербального конструкту. Верифікаційна процедура розуміється нами як один з механізмів підтримання балансу в межах відкритих систем – МП, семіосфери і мови.

5. Процедура специфікації, яка акцентує, уточнює або розширює певний фрагмент моделі, залежно від особливостей її реалізації у певних контекстах. При специфікації окремі

елементи моделі (апріорно наявні в ній унаслідок її копіювання з матриці МП і включені до системи за оксиморонним механізмом, який віддзеркалює полярний характер буття у світі) затемнюються або модифікуються, що в межах моделі формально-логічно зображується як операції заперечення і диз'юнкції [2, с. 61-62].

6. Якщо процедура (4) встановлює істинність твердження відносно моделі, то відбувається перевірка на можливість такої модифікації моделі, щоби вона відповідала попереднім твердженням (загалом, змісту МП), однак перетворювала б твердження на хибне. Якщо така модифікація можлива, то модель розглядається як така, що орієнтує категоризацію у напрямку, відмінному від сприятливого для системи й її складових (аксіологічно "позитивного") вектору поступу. Якщо така модифікація неможлива, то відповідний вербальний конструкт розглядається як природний висновок з попередніх тверджень і попереднього досвіду.

7. Якщо процедура (4) встановлює хибність твердження відносно моделі, відбувається перевірка на предмет можливості такої модифікації моделі, щоби вона відповідала попереднім твердженням, а твердження набувало характеру істинності. Якщо така трансформація можлива, модель розглядається як атрактор з певною "амплітудою варіативності", що відображає адаптивні потенції суб'єкта категоризації. Якщо така модифікація неможлива, мовний конструкт розглядається як такий що заперечує попередній досвід і демонструє закритий характер системи (суб'єкта категоризації).

Отже, ці когнітивні процедури дають змогу "вписувати" нову інформацію до КС індивіда / соціуму шляхом ірраціонального застосування міфологічної моделі концептуалізації та її подальшої модифікації залежно від особливостей контексту розгортання інтерпретативної та номінативної діяльності мовців. Перспективним є вивчення прагматичного виміру міфологічного семіозису.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименюк А. В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А.В. Клименюк // Наукові записки. – Вип. 81 (3). – Серія: Філологічні науки : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ, 2009. – С. 88–104.
2. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : монографія / О. С. Колесник. – Чернігів : ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
3. Левицький А. Е. Повторна категоризація як механізм сприйняття нечітких сутностей / А. Е. Левицький // Мова. Культура. Комунікація : Семіосфера у динаміці. – Чернігів : ЧНПУ ім. Г.Г. Шевченка, 2011. – С. 98– 100.
4. Покальчук Ю. Озерний вітер / Юрко Покальчук. – Харків : Книжковий клуб, 2008. – 238 с.
5. Beowulf. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a4.1.html>
6. Buhler K. The deictic field of language and deictic worlds / Karl Buhler // *Speech, place and action : studies in deixis and related topics.* – Chichester : John Wiley. – 1982. – P. 9–30.
7. Evans V. *Cognitive linguistics : An Introduction* / Vyvyan Evans and Melanie Green. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
8. Fauconnier G., Turner M. A mechanism for creativity / Gilles Fauconnier, Mark Turner // *Poetics today.* – 1999. – № 20. – P. 397–418.
9. Jackendoff R.S. *Conceptual Semantics and Cognitive Linguistics* / R. S. Jackendoff // *Cognitive Linguistics.* – 1995–1996. – Vol. 7–1. – P. 93–128.
10. Johnson-Laird P. N. *Mental Models: Toward a Cognitive Science of Language, Inference and Consciousness* / Philip N. Johnson-Laird. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1983. – 513 p.
11. Preiddeu Annwn. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.lib.rochester.edu/camelot/annwn.htm>
12. Rammstein. *Mein Herz Brennt* // *Mutter.* – 2001. – [електронний ресурс]. – режим доступу : www.elyrics.net/song/r/rammstein-lyrics.html
13. Sapkowski A. *Ostatnie życzenie* / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.

14. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. – Volume 1 : Concept Structuring Systems / Leonard Talmy. – Cambridge : MIT Press, 2000. – 565 p.
15. Tolkien J.R.R. The Fellowship of the Ring / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 479 p.
16. Tolkien J.R.R. The Two Towers / J.R.R. Tolkien. – N.Y. : Ballantine Books, 2000. – 415 p.
17. Völundarkviða. – [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://norse.ulver.com/edda/volundar.html>

Колесник А. Мифологическое пространство в лингвокогнитивном ракурсе.

В статье рассмотрены когнитивные основы мифологически ориентированного семиозиса. Отдельное внимание уделяется принципам категоризации мира с опорой на содержание мифологического пространства. Выделяется иерархия соответствующих когнитивных процедур.

Ключевые слова: мифологическое пространство, концептуализация, семиозис, модель

Kolesnyk O. Mythic Space from the Lingvocognitive Perspective.

The article considers cognitive premises of the myth oriented semiosis. Special attention is paid to the principles of categorizing the world on the basis of the mythic space's content. The hierarchy of the corresponding cognitive models is highlighted.

Key words: mythic space, categorization, semiosis, model.

Ірина Овчиннікова
(Київ)

УДК 811.161.2'373

КОМПОНЕНТНИЙ АНАЛІЗ ДІЄСЛІВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЯК СПОСІБ ПОВБУДОВИ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ

Статтю присвячено розглядові компонентного аналізу як способу дослідження дієслівної системи в семантичному аспекті; виявлено основні переваги й недоліки структурування лексичного значення на елементарні змістові компоненти з метою їхньої систематизації; висвітлено авторську позицію щодо можливості представити лексичну підсистему мови у вигляді ієрархічної структури.

Ключові слова: компонентний аналіз, сема, дієслово, дефініція, ієрархія, система.

Однією з нагальних потреб української лінгвістичної науки сьогодні є створення такої типології мовних одиниць (зокрема лексичних), яка б узагальнено і водночас об'єктивно та логічно відображала концептуальну картину світу й членування навколишньої дійсності в національно-етнічному розрізі.

Семантична типологія лексичних одиниць передбачає їхній поділ і групування за певними значеннєвими ознаками, що дає змогу представити ці одиниці якщо не як систему, то принаймні як структуровану й стратифіковану множину. Історичний досвід мовознавчої науки й сучасний рівень лінгвістичного знання дає змогу говорити про такі значеннєві ознаки як про компоненти лексичної семантики.

На сьогодні в мовознавстві усталеним можна вважати твердження, згідно з яким лексичне значення повнозначного слова є триединим, оскільки поєднує в собі денотативний (власне семантичний, предметно-логічний, поняттєвий), конотативний (експресивний, суб'єктивний) і прагматичний елементи. Саме денотативний елемент (або макрокомпонент – у сучасній термінології) може бути диференційований на компоненти (мікрокомпоненти), які «виражають окремі ознаки денотата» [7, с. 81]. Традиційно такі мінімальні елементарні компоненти як найменші розрізнявальні ознаки називають семами. Сему тлумачать як «елементарний смисл, що є відображенням у свідомості носіїв мови певної ознаки, об'єктивно притаманної денотату, або приписуваною йому певним мовним середовищем і, відповідно, такою що є об'єктивною відносно кожного мовця» [6, с. 105]. Структура